

Rytíři a prejt

Jan Paulas

Katolický
týdeník

Rytíři a prejt

Tátka před rodným domem (v pozadí vlevo) v Úsobí

Jan Paulas

Rytíři a prejt

*Vzpomínky na dětství,
které neubíhalo*

Katolický
týdeník

Rytíři a prejt

Jan Paulas

© Katolický týdeník s.r.o.

© Jan Paulas 2015

ISBN: 978-80-86615-41-7

(Matějovi a Vojtovi)

Jenže ten vůz už zmizel v dáli
jen popruhů cinkot ve větru
vrací útržky věcí, co se staly
než vysmeknou se z paměti.

Vzpomínky, jak žili jsme tu
utečou jako oka na svetru
a naposledy ti na trumpetu
zahrají už v novém století.

Říká se „život píše romány“ a je to pravda. Ovšem romány to jsou různé, a nemusejí to být vždycky hrdinské epeje. Častěji jde o obrázky z všedního života. Z takového, jaký prožije většina z nás. Jsou v nich stránky úsměvné i bolestné, detailní líčení nebo jen letmé zprávy. Mohou tam znovu ožít i lidé už navždy odešli. Stačí jen otevřít staré fotoalbum v sametových deskách, spodní zásuvku skříně plnou zažloutlých dopisů anebo si dát čas a promluvit si s někým ze starších členů rodiny. Právě tohle udělal před časem Jan Paulas. Vyzpovídal svého dědečka Františka Douchu a jeho vzpomínání zaznamenal. Vznikla tak půvabná knížka nazvaná Hospoda. Dědečkovo vyprávění, to je vlastně historie prakticky celého 20. století, prožitého ve vesnickém prostředí na Českomoravské vrchovině. Starý pan Doucha byl dobrý pamětník a měl štěstí, že jeho vnuk byl vděčný posluchač.

Sám Jan Paulas už má doma také dva malé posluchače. A jistě jim i on vypráví, co zažil nebo co zažívala generace jeho rodičů. Rozhodl se o tom vyprávět také nám a výsledkem je knížka, kterou držíte v ruce, kaleidoskop obrázků pod názvem Rytíři a prejt. Pojmenování je to neobvyklé, ale při pohledu na pestrou galerii typů a charakterů, s nimiž se tu setkáváme, si uvědomíme, že jde o název přiléhavý. Symbolizuje dvě strany lidské povahy, přičemž jedna i druhá má svůj význam a svou důležitost. A právě v potvrzení téhle premisy je hlubší význam Paulasova vyprávění.

V krátkých epizodách před námi ožívají především osudy druhé větve autorovy rodiny, linie otcovy, spojené s Úsobím, vesnicí „jako na dlani“. Vyprávění se zprvu podobá probírání starých fotografií: babička, děda, jejich děti... Líčení zase zabíhá až do první poloviny 20. století, ale víc se soustřeďuje na roky, „kam paměť sahá“, na poválečné období a tíhu totalitních let. Sem už patří portréty

rodičů a od nich pak je jenom krok k přímým vzpomínkám samotného autora. K vzpomínkám na „městské“ dětství, prožívané v Jihlavě, anebo to venkovské o prázdninách u babiček v Úsobí a Herálci. Čas sice obrušuje vzpomínkám hrany, ale z pozadí autorova vyprávění je stále znát, jak se nelehká politická situace „ve velkém“ odráží v malých poměrech na životě obyčejných lidí. Některé epizody dnes vyznívají až anekdoticky, ale ve své době na nich nic k smíchu nebylo. Právě proto má cenu si je připomínat.

Nepřímou osou celé knížky je život Paulasova otce. Z líčení však postupně vyrůstá také autoportrét samotného vypravěče. Poznáváme jeho objevování víry, kořeny jeho kulturních zájmů i první dětské literární pokusy. Paulas má dar barvitého líčení. Dokáže slovem zviditelnit jednotlivé epizody, takže opravdu působí jako staré fotografie anebo – zejména v popisu přírody – jako drobný obrázek. Slovo je to štavonaté, konkrétní, nevyumělkované, a přitom ne bez poezie. Kolik krásy a jímavosti má v sobě třeba jen zmínka o cestě, kterou autor zná a o níž se mu zdává, i když možná neexistuje! A takových momentů je v Rytířích a prejtu celá řada. V nich Paulasovo vyprávění ztrácí svůj kronikářský charakter a podobá se téměř básním v próze.

Jaroslav Someš

Prejt je uvařený zabijačkový produkt. Nacpán do vepřového střívka, je z něho jitrnice nebo jelito. Původ slova je z německého Brei (kaše).

Rytíři se od ostatních společenských vrstev odlišovali nejen svou výzbrojí, ale především pevným systémem hodnot. Součástí jejich mravního kodexu byla statečnost, věrnost a štedrost.

(podle Wikipedie)

V životě snad každého člověka se nacházejí chvíle, kdy jde s otevřeným hledím do životních bitev, velkých i malých, ale i chvíle, kdy svůj život neurčuje a je členem masy. Jsou hrdinné i zbabělé výjimky. Ale ve své většině jsme aspoň občas na chvíli bojovníci, kdy jsme na sebe hrdí, a jindy jsme zase hněteni a cpáni do formy, která se hodí jiným. Zkrátka jsme chvíli rytíři, a chvíli můžeme sloužit i nevědomky jako prejt do něčích jitrnic.

Jsou ovšem chvíle, kdy je snazší, pohodlnější a příjemnější být prejtem než rytířem. Jitrnice jsou synonymem našich malých českých „zabijaček“, které máme tak rádi a jsou nám důvěrně známé. Zato rytíř evokuje šlechtice, křižáka, cizáka, či dokonce papežence. Nějakého Evropana.

Anebo ještě jinak: rytíř kromě bojovnosti, čestnosti a hrdosti někdy ztělesňuje i nepřístupnost, tvrdost a chlad – už jen ten studený plech. Zatímco prejt či jitrnice jsou opakem toho všeho, jsou přístupné, družné, rozdávají se, vstupují do těla tak, že se stávají jím samotným, a jsou výborné i studené – i tehdy hřejí zevnitř a předávají sílu.

Na rozdíl od rytíře si také neumíme představit zlý, nenávistný či lživý prejt – pouze nepodařený, když je někým šlendriánsky odbyt.

A tak se v nás proplétá pšenice s koukolem, ideály s pohodlností, ale i pýcha s pokorou. Možná chceme být všichni jenom rytíři, ale Bůh to – naštěstí – většinou nedopustí. Kvůli nám. Abychom se nestali tvrdými a nesnesitelnými soudci světa.

Rytíři a prejt jsou tak spíše jen různé polohy našich životů, které se rodily už v našem dětství, v úplně banálních a úsměvných příbězích. V situacích, kdy jsme se učili osvojovat si naši národní povahu ještě dřív než násobilku...

I. Úsobí / Z rodinné kroniky

Jako v hospodě

„Stará Beta zemřela,“ řekla nám hned první večer babička, když jsme ji navštívili o prázdninách v Úsobí, malém městečku na Vysočině.¹ Seděli jsme s ní u stolu, mastili karty, lízaný mariáš, pili šumák z půllitru, který byl hezky napěněný. Takhle jsme to viděli, že to hrají chlapi v hospodě, když jsme tam občas zašli se strejdou se džbánkem pro pivo. Babičce šla karta a my jsme jí to přáli. Bylo hezké pozorovat, jak se jí v zápalu hry potí čelo a jak do sebe klopí „pivo“ jako naproti v hospodě. Jenže do této večerní pohody vtrhla nečekaná novina o strašlivé smrti naší sousedky, staré slečny Bety. Byla to hodně nesnášenlivá stařenka, která bydlela na okraji vsi u potoka. Babička s ní ale vycházela v dobrém. A tak zatímco ostatní děti se prý bály přiblížit k jejímu stavení, aby na ně „nevylítla“, my jsme z ní neměli strach. A najednou nežije. „Kde je?“ ptali jsme se. „V nebi u Pánaboha,“ řekla babička. „Vyprávěj, babi, jak se to stalo?“ Tu příhodu jsme si od té doby nechávali často vyprávět – u karet i před spaním střídavě s Erbenovými pohádkami. Nám se to strašně líbilo, protože jako děti jsme vnímali smrt jinak. Děti berou smrt jako součást života víc než dospělí.

„Beta měla u nohou dlouhé nehty, proto si je koukejte stříhat. Dlouhým nehtem si ve spánku asi nějak rozškrábla křečovou žílu. Probudilo ji mokro v posteli. Peřiny byly celé od krve, obě nohy zalité krví, a tak rychle vzala punčochu a začala si podvazovat levou nohu. Utáhla uzel, jak nejvíc mohla, a pak vysílením padla do peřin. A jak kvaltovala

a byla celá rozespalá, špatně se podívala a omylem si podvázala opačnou nohu. Pak asi omdlela a vykrvácela. Ráno ji našli v posteli. Zprvu si mysleli, že jen sladce spí, jak se usmívala... Až na ty krvavé peřiny. Taková hubená stařenka, a bylo z ní krve jako z vola,“ řekla zamyšleně babička a dlouze se napila šumivého moku. A my se přidali. Taková historka se přece musí pořádně zapít. Jako v hospodě.

Babička

A tak tedy začnu u babičky Marie, která se za svobodna jmenovala Králová² a byla vyučenou švadlenou. Na jedné staré fotografii je s kloboukem a bílými šaty. V Úsobí měla obchůdek se sukнем, který pak za komunismu přešel pod státní správu, ale babička v něm dál prodávala.

Pocházela ze šesti dětí, její otec byl zaměstnán na dráze jako zedník a matka vedla domácnost a přitom obdělávala několik měr polí. Rodina tehdy žila ve vedleším Herálci. V tom Herálci, kde měl můj druhý děda z mamčininy strany hospodu.³ „Á, pán Král!“ zvolal vždycky radostně, když se u něj pradědeček zastavil na jeho vyhlášené pivo, protože věděl, že si spolu pořádně popovídají. Bylo to poměrně často, takže rodiny mých rodičů o sobě věděly alespoň „přes hospodu“.

Po vychození pětileté obecné školy zůstala babička doma a pomáhala s malým hospodářstvím. Její touhou ale bylo vyučit se švadlenou, což se jí nakonec splnilo a v šestnácti nastoupila do učení u krejčího Meda v Herálci. Po

vyučení si udělala ještě střihačský kurz, ale když její matka onemocněla, musela zůstat doma, aby za ni zastala těžší práce. V roce 1927 se provdala za dědu – Jana Paulase, úředníka v Úsobí – a začala vést domácnost jemu.

Někdy ve třicátém roce dorazila hospodářská krize i do Úsobí a místní sklárny začaly propouštět. O dva roky později ztratil místo účetního i děda, a když nemohl sehnat nové, udělali se s babičkou pro sebe. Zařídili si obchůdek s látkami a prodávali ponejvíce podle vzorků.

Ten obchůdek se jmenoval Sukno a byl docela známý. Když byla moje mamka jednou ještě jako holka v Úsobí v kině, před promítáním filmu běžela na plátně reklama právě na Sukno Úsobí. To jí utkvělo v paměti víc než samotný film. Babička se nakonec krámku věnovala sama a po nocích vedla účetnictví. Mamka si ji pamatovala ještě z doby, než se poznala s taťkou. Bylo jí asi čtrnáct, když byly v prodeji první silonky, což byl tenkrát velký hit, a ona se vypravila ještě s kamarádkou z Herálce přes kopec do Úsobí, aby si je v babiččině obchodě poprvé koupila.

Když v roce 1949 komunisté babičce nabídli, aby s obchůdkem přešla pod státní obchod Tep, přijala to, a tak tam mohla zůstat jako vedoucí prodejny. Když ale státní obchod na vesnici skončil, její prodejna během následujících deseti let přešla postupně pod šest národních podniků.⁴ Není divu, že to babičku přestalo bavit, zvláště když ji nakonec přeřadili na pouhou prodavačku. Už ji také zmáhalo to věčné tahání štosů látek, a tak odešla do důchodu a obchůdek skončil.

Babička byla jinak velký dřič, zatímco děda byl vysloveně kavárenský typ, který často vysedával v hospodě a hrával

Babička byla vyučená švadlena

karty, desetníkovi mariáš. Přesně to ilustruje poznámka, kterou učinil můj tatka krátce po svatbě v dopise mamce, která zrovna ležela v nemocnici: „Doma je stále vše při starém. Mamka pořád něco kutí, tatka byl po dvě neděle pouze dvě hodiny v hospodě – to se divíš, že jo.“ Děda nebyl ovšem žádný ochmelka, tenkrát ještě nebyly v módě takové pivní dostihy, na všechno bylo víc času a také pivo se pilo pomaleji, obradněji, a snad i s větší chutí. Děda vydržel u karet popíjet jedno dvě piva, někdy přidal i viržínko, ale podstatná byla společnost, co se tu scházela. Dědova hospoda U Piklů, kam chodíval každou neděli, byla prý taková úsobská kavárna Slavia, akorát do ní nechodili básníci, filozofové a literáti, nýbrž místní „myslitelé“.

Zatímco děda rozebíral světodějinné události, babička byla velmi shánlivá. Jednou v zimě vyrazila do Herálce pro brambory, které tam u někooho sehnala. Dva pytle brambor pak vezla na saních zpátky do Úsobí, a když dorazila k Výbornovic mlýnu pod velký kopec, který dělil obě vesnice, tak nejdřív vytáhla nahoru na saních jeden pytel a pak se vrátila pro druhý – a domů to už měla pěkně z kopce. A děda zatím v hospodě v klidu mastil karty. Kdepak tahat pytle, to pro něj nebylo. Pokládal se trochu za váženou osobu a na manuální práce či výpomoc v domácnosti nebyl zkrátka zvyklý. Navíc babička, která byla statnější než on, všechno hravě zastala. A tak chodila i na pařezy, a to dobývání ji dokonce bavilo. Vždycky říkala, že se člověk musí umět k práci postavit, jinak že se nadře. A říkala také, že každou práci dělala ráda. A mamce hrozně vadilo, že to neříkala také dědovi a svým dětem, které od práce spíše chránila.

Evička

Babička s dědou měli tři děti: Růženu, Evičku a Jendu, mého tatku.⁵ Ve válečném roce 1941 řádil v kraji záškrť. Během krátké doby na něj v Úsobí zemřely tři děti – a všechny tři mají na místním hřbitově hroby hezky vedle sebe, neboť spolu chodily do školy a kamarádily. A v tom prostředním leží Evička.⁶ Zachovaly se jen dvě její fotografie a pak ještě obrázky, které nakreslila nedlouho před smrtí. Ty poslední kresby pocházejí dokonce z nemocnice, kdy vysílená v horečce kreslila už jen kostřbaté náčrty postavíček. Nakonec prý nevydrželo její srdíčko. Bylo jí sedm let, stejně jako druhé Evičky a Venouškovi, kteří odešli spolu s ní. Všichni totiž zemřeli brzy po sobě, během jednoho podzimního měsíce.

Evička, Růžena a tatka

Babička si pak celý život vyčítala, že Evičku nedala očkovat, ačkoli jí to bylo nabízeno. Jakmile ale slyšela, že dítěti píchnuou slabou formu záškrtu, aby se vytvořily protilátky, tak to odmítla. Byla to novota, které se zprvu příliš nedůvěřovalo. Antibiotika tehdy ještě nebyla, a tak se na vesnici léčilo různě. „Měli jste ji nechat vykloktat krk pořádně slivovicí, aby se ty bacily spálily,“ radil jí tehdy kdosi.

Jako děti jsme se babičky na Evičku často ptali. Usmívala se na nás totiž z fotografie na náhrobku a připadalo nám, že by to byla výborná kamarádka. Babička o ní hovořila nerada a jen na naše opakované naléhání. Ta bolest v ní už nadobro zůstala.

Děda

Děda Jan se narodil v nedalekém Větrném Jeníkově.⁷ Jeho otec Antonín byl dělníkem, brusičem skla v Úsobí, kde byly známé sklárny.⁸ Když dědovi ve třinácti letech zemřel táta na nemoc z povolání, matce bylo zdejším fabrikan-tem přislíbeno, že o syna bude postaráno, že bude přijat do tovární kanceláře – ale teprve tehdy, „když bude ovládat slovem i písmem řeč německou“. Proto pro něj bylo vyhlédnuto místo v německém železářském obchodě. Tam však pro tělesnou slabost nakonec nenastoupil. Místo toho byl přijat do jednoho papírnického obchodu v nedaleké Jihlavě a ze skrovných matčiných příspěvků vychodil jihlavskou obchodní školu. Psal se rok 1910 a Jihlava byla ještě převážně německým městem, takže pro zdokonalení

Úsobský děda (vlevo) s babičkou a rodiči

v němčině byla ideálním prostředím. Děda měl navíc jako učeň jakýkoli český spolek zakázaný, přesto však tajně navštěvoval jihlavského Sokola.

Když vypukla první světová válka, byl coby osmnáctiletý kluk odveden a už v roce 1915 poslán na frontu, kde dosáhl hodnosti účetního rotmistra. Jeho chabé zdraví a účetní znalosti ho patrně uchránily od hrůzy bojů v zákopech. Dva roky po Velké válce se také rozhodl vojenskou kariéru pověsit na hřebík – usoudil, že v civilu bude zemi prospěšnější, a demobilizoval. Už během několika týdnů ale prožil velké zklamání. Slíbené místo u fabrikanta nedostal. „Nemaje protekci, ač ovládaje všechny bilanční a účetní práce, dvě řeči, uprázdněná místa pro mě